

TOJIKISTONDA KICHIK TADBIRKORLIK UCHUN RAQAMLI SOLIQ SERVISI MODELI

Najmiddinov Munirchon Muzaffarovich

iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) darajasiga talabgor

Tojikiston Milliy fanlar akademiyasi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.22280480>

Annotatsiya. Tezisdagi Tojikiston Respublikasida kichik tadbirkorlik subyektlariga soliq xizmati ko'rsatishning raqamli modeli asoslangan. Jami soliq-ma'muriy yukni fiskal to'lovlar, hisob va hisobot xarajatlari, tadbirkor vaqtining qiymati, raqamli xarajatlar hamda soliq xavflari orqali baholash yondashuvi qo'llanilgan. Yagona raqamli kabinet, oldindan to'ldirilgan deklaratsiya, risk-profillash va mobil mikrorejimni birlashtiruvchi modelning maqsadli ko'rsatkichlari hamda hisob-kitob samaralari ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: kichik tadbirkorlik, soliqqa tortish, raqamli soliq xizmati, soliq-ma'muriy yuk, risk-profillash, soddalashtirilgan rejim, elektron savdo.

Аннотация. В тезисе обоснована цифровая модель налогового обслуживания субъектов малого предпринимательства в Республике Таджикистан. Совокупная налогово-административная нагрузка оценивается с учётом фискальных платежей, расходов на учёт и отчётность, стоимости времени предпринимателя, цифровых затрат и налоговых рисков. Разработаны целевые показатели и расчётные эффекты модели, объединяющей единый цифровой кабинет, предварительно заполненную декларацию, риск-профилирование и мобильный микрорежим.

Ключевые слова: малое предпринимательство, налогообложение, цифровой налоговый сервис, налогово-административная нагрузка, риск-профилирование, упрощённый режим, электронная торговля.

Abstract. The thesis substantiates a digital tax service model for small business entities in the Republic of Tajikistan. The total tax-administrative burden is assessed by combining fiscal payments, accounting and reporting costs, the value of entrepreneurial time, digital expenses and tax risks. Target indicators and estimated effects are developed for a model integrating a unified digital account, pre-filled tax returns, risk profiling and a mobile micro-regime.

Keywords: small business, taxation, digital tax service, tax-administrative burden, risk profiling, simplified regime, e-commerce.

Kirish

Kichik va o'rta tadbirkorlik ish o'rinlari yaratish, aholi daromadlarini oshirish, raqobat muhitini rivojlantirish va soliq bazasini kengaytirishning muhim institutsional manbai hisoblanadi. Jahon miqyosida kichik va o'rta korxonalar biznes subyektlarining qariyb 90,0%ini tashkil etib, ish bilan band aholining yarmidan ko'pini qamrab oladi [7. 2024]. Shu sababli kichik biznesni soliqqa tortish faqat budjet tushumlarini shakllantiruvchi fiskal vosita sifatida emas, balki tadbirkorlikni rasmiylashtirish, norasmiy faoliyatni qisqartirish va davlat bilan biznes o'rtasidagi ishonchni mustahkamlash mexanizmi sifatida baholanishi lozim.

Tojikiston Respublikasida 2024-yil 1-aprel holatiga 352,4 mingta faol xo'jalik yurituvchi subyekt ro'yxatdan o'tgan bo'lib, ularning 318,5 mingtasini yakka tartibdagi tadbirkorlar tashkil etgan [5. 2024]. Jahon bankining 2024-yilgi korxonalar so'rovida soliq stavkalarini asosiy to'siq sifatida barcha firmalarning 37,0%i va kichik firmalarning 38,0%i ko'rsatgan [8. 2025:B.1]. Mazkur ko'rsatkichlar soliq siyosatini faqat stavkalar nuqtayi nazaridan emas, balki rejimga kirish mezonlari, hisobot tartibi, soliq organlari bilan aloqalar soni, raqamli servislarning qulayligi va tadbirkorning vaqt xarajatlari bilan birgalikda takomillashtirish zarurligini ko'rsatadi.

Raqamlashtirish soliq organlari faoliyatini qog'oz hisobot va ommaviy tekshiruvlardan ma'lumotlarga asoslangan servis hamda manzilli nazorat tizimiga o'tkazish imkonini beradi. Biroq elektron xizmatlar sonining ko'payishi o'z-o'zidan ma'muriy yukni kamaytirmaydi. Raqamli tizim tadbirkordan avvalgi ma'lumotlarni takroran talab qilsa, murakkab identifikatsiya jarayonlarini yuklasa yoki xatoni

tushuntirmasdan avtomatik sanksiya qo'llasa, raqamlashtirish yangi tranzaksion xarajatlarni keltirib chiqarishi mumkin. Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti soliq ma'murchiligining kelajak modeli biznes jarayonlariga integratsiyalashgan, uzluksiz va soliq to'lovchi uchun kam xarajatli bo'lishini ta'kidlaydi [3. 2020:B.11-19].

Jami soliq-ma'muriy yukni baholash yondashuvi

Kichik tadbirkorlikning real soliq bosimini aniqlash uchun soliq stavkasi yoki to'langan soliq summasi yetarli ko'rsatkich emas. Kichik biznes cheklangan moliyaviy va kadr resurslariga ega bo'lgani sababli hisob yuritish, deklaratsiya tayyorlash, soliq organiga murojaat qilish, elektron platformalardan foydalanish va nazorat xavfiga moslashish xarajatlari uning daromadiga nisbatan yirik korxonalardagidan yuqori ulushni egallaydi. Shu bois tadqiqotda jami soliq-ma'muriy yuk quyidagi ko'rinishda baholanadi:

$$JSMY = (ST + HH + VQ + RX + SX) / D \times 100$$

Bu yerda JSMY - jami soliq-ma'muriy yuk; ST - soliq to'lovlari; HH - hisob va hisobot xarajatlari; VQ - tadbirkor vaqtining puldagi qiymati; RX - raqamli xarajatlari; SX - kutilayotgan soliq xavflari; D - yillik daromad yoki aylanma. Mazkur yondashuv soliq yukining ko'rinmaydigan, ya'ni nefiskal qismini aniqlash va soliq islohotining natijasini stavka o'zgarishidan tashqari vaqt, pul va nazorat aloqalari tejalishi bilan o'lchash imkonini beradi. Soliq tizimining biznesni rasmiy sektorga jalb qilish qobiliyati aynan ushbu xarajatlarning mutanosibligiga bog'liq [1. 2018:B.6-12].

Mualliflik model hisob-kitobida yillik daromadi 120,0 ming somoni bo'lgan tadbirkor uchun 6,0% stavkadagi soliq 7,2 ming somonini tashkil etadi. Biroq yillik 120 soat ma'muriy vaqtning 6,0 ming somonilik qiymati va 3,6 ming somoni buxgalteriya xarajati qo'shilganda jami yuk 16,8 ming somoniga yoki daromadning 14,0%igacha yetadi. Bunda nefiskal xarajatlari 9,6 ming somoni, ya'ni jami yukning 57,1%ini tashkil qiladi. Demak, soliq stavkasini o'zgartirmasdan ham hisobot va vaqt xarajatlari kamaytirish orqali tadbirkor uchun sezilarli iqtisodiy samara yaratish mumkin.

Raqamli soliq servisi modelining tarkibi

Taklif etilayotgan raqamli soliq servisi modeli soliq to'lovchini faqat nazorat obyekti emas, balki davlat xizmatining foydalanuvchisi sifatida ko'rishga asoslanadi. Modelning markaziy elementi - kichik tadbirkorning yagona raqamli kabinetidir. Unda soliq rejimi, hisobot va to'lov muddatlari, hisoblangan majburiyatlar, mavjud imtiyozlar, risk maqomi, xatolar haqidagi ogohlantirishlar va ularni tuzatish yo'llari bir joyda aks ettiriladi. Kabinet tadbirkorni butun soliq davri davomida kuzatib borishi, majburiyat yuzaga kelishidan oldin eslatishi va murakkab normani oddiy tilda tushuntirishi kerak.

Ikkinchi element - oldindan to'ldirilgan deklaratsiya. Bank tushumlari, onlayn-kassa, elektron hisobvara-faktura, davlat reyestrlari va elektron savdo platformalaridan olingan ma'lumotlar asosida hisobot avtomatik shakllantiriladi. Tadbirkor deklaratsiyani boshidan tuzmaydi, balki tayyor ma'lumotlarni tekshiradi, tasdiqlaydi yoki asoslangan tuzatish kiritadi. Elektron hisobvara-fakturalar va raqamli to'lovlar soliq intizomini oshirish bilan birga ma'lumotlarning aniqligi va tekshiruvlarning manzilliligini kuchaytirishi xalqaro tadqiqotlarda ham qayd etilgan [2. 2019:B.4-18].

Uchinchi element - “raqamli signal - ogohlantirish - ixtiyoriy tuzatish - manzilli nazorat” ketma-ketligiga asoslangan risk-profillash tizimidir. Integral xavf koeffitsiyentida fiskal blokka 30,0%, hisobot va to'lov bloklariga 20,0%dan, raqamli va xulq-atvor bloklariga 15,0%dan vazn beriladi. 0-30 ball olgan subyektlar past xavfli, 31-60 ball olganlar o'rta xavfli, 60 balldan yuqori natijaga ega subyektlar yuqori xavfli guruhga kiritiladi. Past xavfli tadbirkorga servis va avtomatik tasdiqlash, o'rta xavfli subyektga elektron tushuntirish hamda ixtiyoriy tuzatish, yuqori xavfli operatsiyalarga esa chuqur tahlil va manzilli nazorat qo'llaniladi. Bunday tabaqalashtirish halol soliq to'lovchilarga bosimni kamaytirib, soliq organlari resurslarini haqiqiy xavfga yo'naltiradi.

Model maxsus raqamli kabinet, oldindan to'ldirish, bank-kassa va davlat reyestrlari integratsiyasi hamda risk-profillash bosqichlarida joriy etiladi. Pilot loyiha Dushanbe shahri, Sug'd viloyati va raqamli infratuzilmasi cheklangan bitta qishloq hududida o'tkazilishi hududiy tafovutlarni aniqlash imkonini beradi.

1-jadval. Raqamli soliq servisi pilotining maqsadli ko'rsatkichlari

Pilot ko'rsatkichi	Maqsadli qiymat
Raqamli kabinet bilan qamrov	kamida 80%
Oldindan to'ldirilgan deklaratsiyalar	kamida 70%
Elektron to'lovlar ulushi	kamida 90%
100 ta deklaratsiyaga to'g'ri keladigan xatolar	kamida 30%ga kamayish
Ogohlantirishdan keyingi ixtiyoriy tuzatishlar	kamida 60%
Shaxsiy murojaatlar	kamida 40%ga kamayish

Manba: muallif taklifi.

Hisob-kitob samaralari va amaliy takliflar

Raqamli soddalashtirish ssenariysida hisobotga sarflanadigan vaqtni 120 soatdan 60 soatga, buxgalteriya xizmatlari xarajatini 3,6 ming somonidan 1,8 ming somoniga qisqartirish ko'zda tutiladi. Soliq stavkasi 6,0% darajasida saqlangan holda jami yuk 16,8 ming somonidan 12,0 ming somoniga, ya'ni daromadning 14,0%idan 10,0%igacha kamayadi. Bir tadbirkor uchun yillik iqtisod 4,8 ming somoni yoki 28,6%ni tashkil etadi. Amalda raqamli tasdiqlangan daromaddan 4,0% soliq undiriladigan mikrorejimda jami xarajat 7,4 ming somoniga yoki daromadning 6,2%igacha tushib, amaldagi tartibga nisbatan 9,4 ming somoni, ya'ni 56,0% iqtisod yaratiladi.

Soddalashtirilgan rejimlar uchun uch bosqichli “soliq o'sish zinasini” taklif etiladi: xodimsiz o'zini o'zi ish bilan band qilgan shaxslar va mikrotadbirkorlar uchun mikrorejim; yakka tartibdagi tadbirkorlar hamda kichik yuridik shaxslar uchun bazaviy soddalashtirilgan rejim; umumiy rejimga yaqinlashayotgan subyektlar uchun kengaytirilgan soddalashtirilgan rejim. Belgilangan aylanma chegarasi 10-20%ga oshganda, aylanmaning raqamli shaffofligi ta'minlangan shartda, bir soliq davri davomida soddalashtirilgan tartibni saqlab turuvchi o'tish koridori qo'llanilishi lozim. Bu keskin soliq sakrashining oldini olib, biznesni daromadni yashirish yoki sun'iy ravishda bo'linishga undaydigan rag'batlarni kamaytiradi.

Tojikistonda xo'jalik yurituvchi subyektlar tekshiruvlari soni 2016-yildagi 300,0 mingtadan 2024-yilda 42,0 mingtaga, ya'ni 86,0%ga qisqargan bir paytda, bir tekshiruvga to'g'ri keladigan qo'shimcha hisoblangan summa 2020-2023-yillarda 0,37 mln somonidan 1,40 mln somoniga yoki qariyb 3,8 barobarga oshgan. Bu nazoratning ommaviyligi emas, manzilliligi samarali ekanini ko'rsatadi. Past xavfli subyektlarga nisbatan tekshiruvlarni yana 20,0%ga qisqartirish 8,4 mingta ortiqcha nazorat aloqasini bartaraf etishi mumkin. Har bir aloqa 8 soat va tadbirkor vaqtining bir soati 50 somoni deb baholansa, biznes vaqtining minimal yillik tejalishi 3,36 mln somonini tashkil etadi.

Elektron savdoda ijtimoiy tarmoqlar, marketpleyslar va yetkazib berish xizmatlari orqali ishlaydigan mikrosotuvchilar uchun mobil ro'yxatdan o'tish, raqamli chek, avtomatik aylanma hisobi va soddalashtirilgan to'lovga asoslangan alohida rejim zarur. 365,3 mingta faol soliq to'lovchi bazasining qo'shimcha 2,0%ini rasmiy sektorga jalb etish qariyb 7,3 mingta subyektni legallashtirishi mumkin. O'rtacha yillik aylanma 120,0 ming somoni bo'lganda 876,0 mln somoni rasmiy aylanma va 4,0% model stavkada qariyb 35,0 mln somoni qo'shimcha soliq tushumi shakllanadi. Mazkur hisob-kitob stavkani oshirish emas, soliq bazasini xizmat va qulaylik orqali kengaytirish fiskal jihatdan samaraliroq bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi.

Xulosa

Kichik tadbirkorlikni soliqqa tortish samaradorligini baholashda bevosita soliq to'lovlari bilan cheklanib qolish real iqtisodiy yukni to'liq aks ettirmaydi. Hisob va hisobot xarajatlari, tadbirkor vaqtining qiymati, raqamli talablar va soliq xavflarini jami soliq-ma'muriy yuk tarkibiga kiritish soliq siyosatining biznes xulq-atvoriga ta'sirini aniqroq baholash imkonini beradi. Mualliflik hisob-kitobi nefiskal xarajatlar jami yukning 57,1%igacha yetishi mumkinligini ko'rsatdi.

Taklif etilayotgan raqamli soliq servisi modeli yagona kabinet, oldindan to'ldirilgan deklaratsiya, bank va kassa ma'lumotlari integratsiyasi, elektron ogohlantirish, masofaviy maslahat, risk-profillash va mobil mikrorejimni yagona tizimga birlashtiradi. Pilot natijalari elektron xizmatlar soni bilan emas, hisobot vaqtining, xatolar va shaxsiy murojaatlarning kamayishi, ixtiyoriy tuzatishlarning ko'payishi hamda tekshiruvlarning risk-profilini asosida tanlanishi bilan baholanishi lozim.

Modelni amaliyotga joriy etishda ma'lumotlarni davlat organlariga bir marta taqdim etish tamoyili, avtomatik qarorning tushuntirilishi, risk maqomi ustidan shikoyat qilish huquqi, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish va kiberxavfsizlik kafolatlari normativ jihatdan mustahkamlanishi zarur. Qishloq hududlari uchun mobil va oflayn yordam kanallari, soliq hamda raqamli savodxonlik dasturlari yaratilishi raqamli tengsizlikni kamaytiradi. Shu shartlar bajarilganda raqamlashtirish nazoratni kuchaytirish vositasidan kichik biznesning rasmiy o'sishi va soliq bazasini kengaytiruvchi servis institutiga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Awasthi R., Engelschalk M. Taxation and the Shadow Economy: How the Tax System Can Stimulate and Enforce the Formalization of Business Activities. - Washington, DC: World Bank, 2018. - 37 p.
2. Bellon M., Chang J., Dabla-Norris E., Khalid S., Lima F., Rojas E., Villena P. Digitalization to Improve Tax Compliance: Evidence from VAT E-Invoicing in Peru. - Washington, DC: International Monetary Fund, 2019. - 34 p.
3. OECD. Tax Administration 3.0: The Digital Transformation of Tax Administration. - Paris: OECD Publishing, 2020. - 60 p.
4. OECD. Tax Administration 2024: Comparative Information on OECD and Other Advanced and Emerging Economies. - Paris: OECD Publishing, 2024. - 210 p.
5. Tojikiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. Tojikistonda tadbirkorlik bosqichma-bosqich rivojlanmoqda. - Dushanbe, 2024.
6. Tojikiston Respublikasi Soliq kodeksi: 2025-yil 11-fevral holatidagi rasmiy matn. - Dushanbe, 2025.
7. World Bank Group. SME Finance. - Washington, DC: World Bank Group, 2024.
8. World Bank. Enterprise Surveys: Tajikistan 2024 Country Profile. - Washington, DC: World Bank, 2025. - 2 p.